

De Financiering van de Treinstaking

door Guus Veenendaal

Uit De Nederlandse Spoorwegen in Oorlogstijd Met dank aan Uitgeverij Wbooks

Het Nationaal Steun Fonds, bedoeld om de mensen in het Verzet financieel bij te staan, was ontstaan uit een ander fonds, de Zeemanspot, opgezet om de gezinnen van personeel van de koopvaardij en marine dat tijdens de oorlog buiten Nederland diende, van een basisinkomen te voorzien. Walraven van Hall, een bankier in Zaandam, en zijn broer Gijs van Hall, een Amsterdammer met veel relaties in bankierskringen en later burgemeester van Amsterdam, wisten samen grote bedragen bij banken los te praten waarmee zij de illegaliteit konden steunen.

Ook gezinnen van onderduikers, van wie er steeds meer bijkwamen, werden zo geholpen door het Nationaal Steunfonds (NSF), een organisatie geleid door Walraven van

Hall en Iman Jacob van den Bosch, een ingenieur bij Philips. Voor al het uitbetaalde geld werden kwitanties gevraagd, omdat Van Hall en Van den Bosch ervan uitgingen dat de regering na de bevrijding de geleende bedragen zou terugbetalen en er daarom dus bewijsmaterieel nodig zou zijn. (Deze kwitanties waren echter gecodeerd, als schadeverzekeringsformulieren, om de bezetter om de tuin te leiden.)

De regering in Londen garandeerde inderdaad door middel van brieven aan Walraven van Hall, die door geheime agenten werden overgebracht, de terugbetaling tot een bedrag van 30 miljoen gulden. Later is dit bedrag enige malen verhoogd tot uiteindelijk 110 miljoen.

Voor het NSF werd een hele organisatie uit de grond gestampt. Het land werd verdeeld in districten met hoofden en personeel, waarbij in totaal bijna 1900 mensen betrokken waren. De onderlinge verbindingen liepen via koeriersters of clandestiene telefoonlijnen. Vele miljoenen werden op deze manier uitbetaald aan onderduikers, gezinnen van gevallen verzetsmensen en anderen.

De zorg voor de meer dan 30.000 stakende en vaak ondergedoken NS'ers stelde het NSF nu voor grote problemen, omdat er voor al die mensen te weinig geld in kas was. Bovendien bleek er over de rol van dat NSF een groot verschil van mening te zijn tussen Hupkes en Joustra enerzijds en de gebroeders Van Hall van het NSF anderzijds. Van den Bosch woonde inmiddels in Groningen en was moeilijk bereikbaar. Zoals steeds was gebleken

wilde de NS-leiding alles zo veel mogelijk in eigen hand houden, terwijl het NSF meer dacht aan plaatselijke commissies van verzetsmensen en NS'ers die de betalingen aan de stakers zouden coördineren. Het geschil liep hoog op maar uiteindelijk kwam men overeen dat het NSF de volledige lonen en salarissen van alle NS'ers zou uitbetalen, in plaats van de vaste bedragen van 100 gulden per maand zoals die aan andere gezinnen werd uitbetaald. De door de stakers getekende kwitanties van de uitbetalingen zou het NSF opslaan voor latere verantwoording, maar Hupkes was het daar niet mee eens en wilde die kwitanties zelf bewaren.

Hierbij speelde een wens van NS een grote rol: na de bevrijding moesten de spoorwegen zelf, niet het NSF of andere verzetsorganisaties, de eer van de staking krijgen. Ook zou NS na de oorlog niet het verwijt moeten krijgen dat de leiding onvoldoende voor haar mensen had gezorgd. Een compromis werd tegen het einde van december 1944 bereikt: de kwitanties zouden ergens op een neutrale plaats bewaard worden en pas na de bevrijding, als stukken behorend tot de financiële administratie van NS in het archief in Utrecht worden opgenomen. Hupkes kreeg dus zijn zin en de rol van de NS-leiding bij de staking werd zo gewaarborgd.

*De Koerierster, Centrum 45
Gerard van der Leeden*

Daarbij kwam nog dat Hupkes en zijn medestanders binnen de top van het bedrijf wilden voorkomen dat communistische agitatie na de bevrijding er toe zou leiden dat de directie verweten zou worden niet

voldoende leiding te hebben gegeven. Vooral in Amsterdam waren de communisten onder het personeel sterk vertegenwoordigd en de voortdurende steun van Hupkes aan Joustra als leider van de Personeelraad was er ook op gericht na de oorlog de reguliere 'oude' vakbonden als steunpilaar naast de directie te positioneren.

Zo ontstond een groot probleem: bij de financiële steun aan de stakers ging het om enorme bedragen. Per maand was bijna 8 miljoen gulden nodig en in totaal werd over de hele periode ruim 63 miljoen gulden uitgedeeld aan salarissen, lonen en pensioenen. NS zelf heeft hiervan bijna 28 miljoen voor zijn rekening genomen afkomstig uit het 'invasiegeld', bedragen in contant geld aanwezig in de brandkasten van stations en werkplaatsen, en bank- en girotegoeden van de NS-pensioenfondsen en dergelijke. Particulieren en een enkele overheidsinstelling hebben vooral in het begin ruim een miljoen bijeengebracht. De rest van het totaal, ruim 34 miljoen, een voor die dagen gigantisch bedrag, zou door het NSF worden 'geregeld', waardoor het Fonds in grote problemen dreigde te raken.

Het NSF had natuurlijk vooral contant geld nodig en banken die wilden meewerken betrokken daarvoor grote hoeveelheden bankbiljetten van de Nederlandse Bank, natuurlijk buiten de 'foute' directie van DNB om, en leenden die aan het NSF. De voorzitter van de beurs speelde een bemiddelende rol. Dit lenen van de banken kon niet meer zijn dan een tijdelijke maatregel, alleen in de laatste maanden van 1944. Daarna moesten de banken officieel opgeven met hoeveel hun kassaldo elke maand vergroot werd, en dat kon in de gaten gaan lopen. Er moest dus een nieuwe manier gevonden worden om enorme bedragen in contanten binnen te halen zonder dat 'foute' bankiers en Duitse toezichthouders dit konden merken.

Wie op het idee is gekomen van die nieuwe manier om veel contant geld in handen te krijgen is niet helemaal duidelijk, maar in ieder geval heeft Gijs van Hall hier een belangrijke rol in gespeeld. Hij had in de jaren '30 in Amerika in het bankwezen gewerkt en was daar betrokken geraakt bij het Kreuger-schandaal. Ivar Kreuger was een Zweeds zakenman, industrieel en speculant met grote belangen in de Verenigde Staten, waarbij hij banken had opgelicht met vervalste Amerikaanse aandelen en obligaties die hij als zekerheid voor grote leningen had gedeponneerd. In 1932 stortte zijn imperium in elkaar en bleek dat hij op enorme schaal had gefraudeerd. Gijs van Hall bedacht dat er met Nederlandse schatkistpromessen, de officiële schuldbewijzen voor kortlopende staatsleningen, iets dergelijks gedaan zou kunnen worden. Maar deze stukken waren moeilijk te vervalsen en eventuele vervalsingen zouden, eenmaal in het normale geldverkeer in omloop gebracht, waarschijnlijk snel ontdekt worden. Het was dus noodzakelijk dat echte schatkistpromessen op een of andere manier uit een bankkluis - waarschijnlijk een kluis van DNB - gehaald zouden moeten worden en daar omgeruild tegen de vervalste, waarna de echte bij banken die min of meer in het complot zaten konden worden gedeponneerd in ruil voor contant geld. De voorzitter van de beurs speelde een bemiddelende rol.

De door de bezetter opgerichte Hoofdgroep Industrie had een Steunfonds waaruit arbeiders van door gebrek aan grondstoffen stilgelegde bedrijven hun wachtgeld kregen. Ir. F.Q. den Hollander, directeur van de stilgelegde Artillerie Inrichtingen Hembrug en chef van dit Steunfonds, wilde wel meewerken en zocht contact met een aantal betrouwbare bankiers. Hij meldde daar dat hij zijn beleggingen te gelde moest gaan maken om aan de verplichtingen tegenover de stilgelegde arbeiders te voldoen en dat die beleggingen voor een groot deel bestonden uit schatkistpromessen. De Rijkspostspaarbank, ook in het complot opgenomen, had een zeer groot bedrag aan promessen in de kluizen van de Nederlandse Bank liggen en was bereid mee te doen.

De kassier-generaal van de Nederlandse Bank was ook in het complot en hij wisselde echte promessen in de kluis geleidelijk aan om tegen nagemaakte, zonder dat iemand argwaan kreeg. Die echte werden nu bij de banken afgeleverd in ruil voor cheques op naam van Den Hollander, die hij kon verzilveren, zogenaamd voor zijn Steunfonds. Op deze manier kon hij aan het NSF elke maand miljoenen guldens beschikbaar stellen en is in totaal ruim 50 miljoen gulden in handen van het NSF gekomen ten behoeve van het Verzet en de spoorwegstakers. Dit alles dus onder de neus van de NSB'ers in de directie van de Nederlandse Bank en andere foute elementen. Het spel werd zo zorgvuldig en goed gespeeld dat niemand argwaan heeft gekregen en er door de bezetter nooit tegen is opgetreden. Het is wel de grootste bankroof in Nederland ooit genoemd, maar in dit geval voor een goed doel.

Het namaken van de promessen was overigens een bijzonder moeilijke operatie door de geavanceerde techniek waarmee de echte stukken waren gedrukt, uiteraard juist bedoeld om namaak en vervalsing te voorkomen. Een aantal drukkerijen in Den Haag en Amsterdam voerde ieder een deel van het drukprocédé uit, waarna de valse handtekeningen in Amsterdam werden geplaatst. Een perfect georganiseerde koeriersdienst zorgde ervoor dat de

half afgewerkte vervalsingen van Amsterdam naar Den Haag en weer terug naar Amsterdam werden gesmokkeld. De stukken waren zo goed nagemaakt dat alleen inspectie door een deskundige bij daglicht zou kunnen uitwijzen dat ze vervalst waren, maar omdat inspecties van de kluizen van DNB, waar geen elektriciteit aanwezig was, meestal bij kaarslicht plaats vonden, was ontdekking praktisch uitgesloten.

Het eigenlijke uitdelen van de salarissen en lonen van de spoormensen en de steun voor gezinnen van verzetsmensen werd door koeriers en koeriersters uitgevoerd, die lopend of met de fiets door het land trokken. Den Hollander zelf speelde hier ook een rol in; hij ging op een fiets met houten banden adressen af met duizenden guldens in zijn zak.

De staking kon dus worden volgehouden en de bezetter moest met eigen mensen zijn vervoer regelen. De delen van het spoorwegnet daarvoor niet nodig waren werden grotendeels ontmanteld ten behoeve van de spoorwegen in Duitsland, die als gevolg van de voortdurende bombardementen zwaar beschadigd waren en niet meer over voldoende materialen voor herstel beschikten. Ook werd veel moedwillig vernield of naar Duitsland versleept, zelfs al was het duidelijk dat materieel daar niet gebruikt zou kunnen worden.

De capitulatie van de Duitse troepen in Nederland op 5 mei 1945 maakte ten slotte een einde aan de bezetting en de nog ondergedoken spoormensen konden weer boven water komen. Een onbedoeld gevolg van de staking was dat een groot bedrag aan openstaande rekeningen van door NS voor de bezetter uitgevoerde transporten, waaronder ook de laatste Jodentransporten, door de Duitsers niet werd betaald. Na het uitbreken van de staking was elk contact tussen NS, Reichsbahn en de Duitse autoriteiten verbroken en kwam er geen geld meer binnen.

die

het

Treinstaking, Station Bloemendaal

Na de oorlog is door NS het bedrag van die onbetaalde rekeningen becijferd op 170 miljoen gulden, een aanzienlijke som die ondanks herhaalde protesten nooit is betaald.

In een Extra Dienstorder, gedateerd “dag der bevrijding”, bedankten Hupkes en Van Rijckevorsel het NS-personeel voor de volharding en vastberadenheid waarmee de strijd voor de bevrijding van het vaderland tot het laatste toe was voortgezet. De directie vroeg van allen de steun om schouder aan schouder de zware taak van het weer opbouwen van het spoorwegnet op te vatten en het bedrijf weer dienstbaar te maken aan de belangen van het vaderland. Als aanmoediging werd aan iedere gehuwde NS'er een bedrag van 100 gulden beschikbaar gesteld, voor ongehuwden 50 gulden. Het bericht eindigde met de woorden: “Wij zien de toekomst met vertrouwen tegemoet. Leve de Koningin, Leve het Vaderland”.

Op 7 mei 1945, om 9.00 uur werden de spoorwegen in Nederland, of liever gezegd wat er nog van over was, in HGB III in Utrecht door Reichsbahnrat Göbertshahn officieel overgedragen aan hoofdinspecteur G. van Meurs, adjunct-chef van de Dienst van Vervoer van NS. Men kon beginnen met het opnemen van de schade.

Maar het bedrijf kon uit de chaos tevoorschijn komen met de aureool van het Verzet boven het vliegend wiel van het spoorwegembleem, zoals het door Rüter mooi is verwoord.